

INHOUD

PROLOOG

Van mijn sokken geblazen	13
--------------------------	----

Helm	29
------	----

Bora	83
------	----

Föhn	173
------	-----

Mistral	265
---------	-----

EPILOOG

De Bar is gekomen	335
-------------------	-----

Dankwoord	345
-----------	-----

Bibliografie	349
--------------	-----

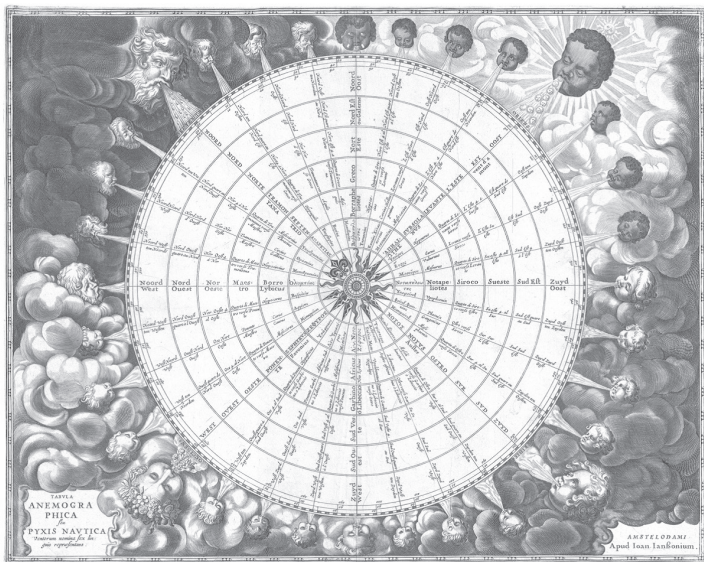
Winden van Europa

PROLOOG

Van mijn sokken geblazen

Het was in 1987, toen de Britse eilanden werden getroffen door de Grote Storm, dat de wind me voor het eerst bijna van mijn sokken blies. Ik was zes jaar oud. Het gebeurde op de berghelling van de Ynys Enli, het heilige eiland voor de kust van Noord-Wales, waar mijn moeder me elk jaar mee naartoe nam om vrijwilligerswerk te doen voor de lokale natuurbescherming en 's nachts de zeehonden te horen zingen. Nu zaten we daar vast vanwege de storm, want de wekelijkse veerdienst was geannuleerd. Er was geen winkel op het eiland en onze voedselvoorraad nam af; ik heb levendige herinneringen aan mijn moeder die in de gloed van een petroleumlamp een konijn probeerde te villen, die de boer had geschoten voor een stoofpot. Ik weet nog dat ik naar het privaat moest in de tuin en mezelf onderweg tegen de muur van de boerderij aan drukte, bang dat neerstortende dakpannen me de hersens zouden inslaan als ik me te ver daarbuiten waagde. Maar wat ik me vooral herinner is dat ik op de berghelling stond, de wind zich meester maakte van mijn opbollende jas – die veel te groot voor me was – en mijn voeten daadwerkelijk van de grond kwamen, totdat mijn moeder naar mijn benen greep en me weer terug op aarde zette. Later moesten we daarom lachen. Het werd een van de vele verhalen. Kon de wind me echt hebben weggeblazen over de met schuim bevedekte Ierse zee? Ik weet het niet, maar vanbinnen heb ik jarenlang stiekem gewenst dat het zo gelopen was en ik stelde me voor dat ik door de lucht was meegevoerd naar Ierland, Frankrijk,

Amerika, IJsland, het Noordpoolgebied of een van die andere prachtige oorden die de wereld voor mij in petto had. Ik was maar een klein stukje van de grond gekomen. Toch voelde het een beetje als een zegening.

De wind had weliswaar vat op me gekregen, maar ik ben geen zweefvlieger, windsurfer, paraglider of windturbinebouwer geworden. Als ik wilde vliegeren, eindigde dat meestal met een hopeloze kluwen draad. Ik ben geen meteoroloog geworden, iemand met wetenschappelijke inzichten in het weer, zoals dit boek ongetwijfeld maar al te duidelijk zal maken. Maar ik werd wel iemand met de drang om te reizen, en liefst te voet, wat je de kans geeft routes te volgen die niet worden gedicteerd door wegen of spoorlijnen, routes die op geen enkele kaart staan vermeld, of helemaal geen routes: om vrijelijk rond te dwalen en je te verbazen, overal waar die voeten je heen voeren. Toch gehoorzaamt elke reis aan een zekere logica, zelfs als die onzichtbaar is. Ik ben tot het besef gekomen dat we op al onze reizen een spoor volgen, of het nu gaat om een kustlijn, een oude migratieroute, een handelsroute, een grens of de voetstappen van een ander. Als ik de reisafdeling van een boekwinkel overzag, had ik het idee dat elk denkbaar spoor al was gevolgd. Er leken geen routes meer te bestaan die nog nooit waren betreden.

Maar op een dag zag ik een kaart met routes die ik nog niet eerder had gezien. Het was een kaart van Europa, getransformeerd met kleurige lijnen, klauwende pijlen als van plunderende troepenmachten die door grenzen heen braken, over land en zee, en een band creëerden tussen streken en culturen die ik nooit met elkaar in verband had gebracht: Latijnse en Slavische landen, continentale stre-

ken en kustgebieden, Noord-Afrika en Zuid-Europa. Die mysterieuze doorgaande routes droegen namen die net zo verleidelijk klonken als de zijderoute of de Camino de Santiago: de Mistral, de Tramontana, de Föhn, de Sirocco, de Bora. Eentje daarvan lag zelfs in Noord-Engeland, met een wat stroevere naam: ‘de Helm’. Het waren de routes van streekwinden die op bepaalde momenten van het jaar met een onvoorstelbare kracht huishielden, normaal gesproken rond de wisseling van de seizoenen, zoals de overgang van de winter naar de lente, en wat mij interesseerde was dat ze op allerlei terreinen van invloed leken, van de architectuur tot de psychologie. Het feit dat deze onzichtbare krachten een naam hadden en niet eenvoudig naar de windrichting waren genoemd, bood hun een zekere allure, of zelfs iets van een eigen persoonlijkheid. Ze klonken als personages die ik kon opzoeken. Die kronkelende, priemende pijlen leken me te wijzen op routes die ik kon volgen, paden die nog niet waren betreden. Zodra ik die kaart zag wist ik: ik zou de wind achternagaan.

Maar waar komt de wind vandaan en waar gaat hij heen? Kun je eigenlijk wel zeggen dat hij ergens ‘heen’ gaat, op de manier van een wandelaar of een weg die van A naar B loopt? En zo ja, wat gebeurt er met hem als hij daar is aangekomen?

Wat is wind eigenlijk? Alvorens die vraag te stellen kun je beter een fundamentele vraag stellen: wat is lucht? Ik schaam me ervoor om het te moeten bekennen, maar voor ik aan dit boek begon ging ik ervan uit – zoals velen, ver-

moed ik – dat lucht eigenlijk niets is, dat het niet op dezelfde manier bestaat als aarde en water. Ik zag het als een afwezigheid, een vacuüm dat ergens mee moest worden gevuld, dus het kwam als een verrassing toen ik ontdekte dat lucht wel degelijk van zichzelf iets is.

Lucht is een gas, of een mengeling van gassen: voornamelijk stikstof en zuurstof, met kleine hoeveelheden koolzuurgas, argon en waterdamp. Zoals elk gas is het samengesteld uit moleculen, die zijn opgebouwd uit atomen. Lucht is dus niet alleen een vaste stof, maar heeft ook een zeker gewicht – dat was mijn volgende ontdekking – en de juiste term om dat gewicht, die opeenhoping van miljarden moleculen, mee te omschrijven is ‘luchtdruk’. Zoals de druk op de bodem van de zee hoger is dan aan het oppervlak, vanwege de watermassa die erop rust, zo is de luchtdruk hoger naarmate je dichter bij de grond komt, omdat er een groter gewicht op rust, en op grotere hoogte is dat gewicht dus minder en de druk lager. Luchtdruk is temperatuurafhankelijk: bij warm weer stijgt de lucht op en creëert een lagedrukgebied, en bij kou daalt hij neer, met het tegenovergestelde effect. Als naburige ‘luchtka-vels’ in druk uiteenlopen, moeten ze met elkaar in overeenstemming worden gebracht en dus wordt de lucht uit een hogedrukgebied gedwongen door te stromen naar een lagedrukgebied om het evenwicht te herstellen. Het is eerder een kwestie van zuigen dan van blazen: dat was mijn derde ontdekking.

Of tenminste, zo luidt het antwoord in onze cultuur. Andere culturen kwamen met andere antwoorden, verhalen die net zo grillig en gevarieerd waren als de wind zelf. De oude Grieken positioneerden de wind aan het begin

van de tijd: toen de godin Eurynome, moeder van alles, naakt uit de Chaos verrees en een scheiding creëerde tussen de zee en de lucht werd die lucht door haar dans in beweging gebracht en creëerde ze de noordenwind, ofwel de slang Ophion (en in een latere incarnatie de god Boreas). Eurynome copuleerde met deze slingerende, kronkelende slang van de wind en later, in de gedaante van een duif, legde ze het universele ei waaraan al het leven ontsprong.

Wind en leven: die twee zijn op het diepste niveau van de taal met elkaar verbonden. De woorden voor ‘wind’, ‘adem’ en ‘geest’ zijn in vele talen aan elkaar gelijk, zoals *ruach* in het Hebreeuws en *ruh* in het Arabisch. Van het Griekse woord voor wind, *anemos*, is het Latijnse *anima* afgeleid, ‘ziel’, de kracht die bezielt of het leven schenkt aan ademende schepsels: dieren. Een ander Latijns woord, *spirare*, dat ‘ademen’ of ‘blazen’ betekent, lag aan de basis van de woorden *spirit* en *respiration* in het Engels. Bij de Grieken, zegt schrijver en vertaler Xan Fielding, ‘werden zachte briesjes vroeger *zoogonoi* genoemd, “verwekkers van leven”, en *psychotrophoi*, “voeders van zielen”; en de mythische voorouders van het menselijk ras die in Athene werden aanbeden (...) waren behalve voorouders ook wind-geesten, adem en ziel tegelijk.’

Ik wilde die adem en die ziel achterna, maar waar moest ik beginnen? In antieke tijden zou iemand die te voet de wind achterna wilde misschien een beoefenaar van de aëromantie hebben geraadpleegd, de waarzeggerij uit weersverschijnselen, of beter nog de austromantie, die zich richt

op luchtverschijnselen (afgeleid van het Latijnse *auster*, ‘het zuiden’, zodat de nadruk lijkt te liggen op de krachtige zuidwind). De wind was zichtbaar dankzij de wolken en het stof of de zaadjes die door de lucht werden geblazen; ze vormden patronen die als een taal werden opgevat. Hellenistische waarzeggers in heilige bosjes deden voorspellingen die waren gebaseerd op de geluiden van een gong, beroerd door stokjes die wentelden op de wind. De latere christenen verwierpen dat blasfemische gebruik en de wetenschap – of magie – van de aeromantie werd gehekelde door de middeleeuwse theoloog Albertus Magnus, die mischien in de war was met necromantie, een veel boosaardigere liefhebberij.

Vandaag de dag kunnen weersvoorspellingen worden opgesteld aan de hand van satellietbeelden en buitengewoon ingewikkelde computermodellen, maar het uitgangspunt is hetzelfde: de onzichtbare patronen van de wind worden geduid om inzicht te verkrijgen in de toekomst. Vanuit esthetisch oogpunt levert dat prachtige resultaten op; wie een online weerkaart bekijkt, ziet het betoverende psychedelische model van een almaar veranderende wereld, een onbestendig spectrum van paars, groen, geel, blauw en oranje, geaccentueerd door de priemende blauwe triangels en rode halve bollen van kou- en warmtefronten. De wind vormt een topografie van duizelingwekkende concentrische krullen: de contouren van isotachen en isobaren – de lijnen die plekken met gelijke windsnelheid en gelijke luchtdruk met elkaar verbinden – en zogeheten *wind barbs*, streepjes die de windrichting aangeven, met een aftakking voor elke vijf knopen, dwarrelend door de atmosfeer als geclusterde muzieknoden. Ze lijken wel runen, on-

begrijpelijk voor degenen die niet over de kennis beschikken om ze te kunnen lezen. Ze vormen een soort alfabet, zoals de wind een soort stem is.

In de zomer van 2015, voordat ik aan mijn wandelingen op de wind begon, zocht ik een gebouw op in Athene genaamd de Toren van de Winden. Het werd 2000 jaar geleden gebouwd door de astronoom Andronicus van Cyrrhus, in de oude wijk die bekendstaat als de Romeinse Agora. Een achthoekige marmeren toren verrijst boven een huis van drie verdiepingen. Op elk van de acht zijden staat een van de *Anemoi* afgebeeld, de goden van de winden.

Het is misschien niet helemaal juist om ze goden van de winden te noemen, waarmee je de indruk wekt dat ze die de baas zijn. Bij de oude Grieken – en in tal van andere culturen, zoals ik zou ontdekken – vonden de goden hun oorsprong in de richting waar de winden vandaan kwamen en waren ze daar niet van te onderscheiden. Xan Fielding formuleert het mooi in *Aeolus Displayed*: ‘Omdat de winden werd vereenzelvigd met de adem, de adem met het leven, het leven met de ziel en de ziel met de goddelijkheid hoeft het nauwelijks te verbazen dat de winden als goden werden gepersonifieerd.’ Het beeldhouwwerk op de Toren van de Winden laat ze zien als gevleugelde mannen, in sandalen of blootvoets, die horizontaal door de lucht zweefden en objecten droegen die symbool stonden voor hun macht. Uit het noorden komt Boreas, de felle oude vent die de winter op ons af stuurt – de norse personificatie van de wellustige windslang Orphion – en een hoorn omklemt

die verwijst naar zijn brullende stem. Uit het zuiden komt Notus, de uitroeier van gewassen die een vaas ondersteboven houdt als symbool van de regen. Uit het oosten komt de ongelukkige Eurus, die wordt geassocieerd met donkere luchten en onweer. Uit het westen komt de zachtaardige Zephyrus, waar wij het woord ‘zefier’ aan ontleen voor een koele westenwind, die een mantel draagt vol voorjaarsbloemen (hoewel zijn bekoorlijke reputatie enigszins wordt bezoedeld door de moord op de held Hyacinth, die hij uit jaloezie doodde door een discus tegen zijn hoofd te werpen). Dat zijn de belangrijkste, ingeklemd tussen een paar mindere goden: de noordwestelijke Skiron die zijn urn met hete as over de wereld uitstrooit, de noordoostelijke Kaikias met zijn schild vol hagelstenen, de zuidwestelijke Lips met het achterstevan van een schip dat hij gered dan wel vernield heeft, en de zuidoostelijke Apeliotes, die gladgeschoren is en fruit meebrengt, als de ideale tafelgast.

De toren was ooit getooid met een windvaan die de contouren had van meermansgod Triton en aangaf welke van deze goden op enig moment ascendant was, als een vroege mengeling van religie en wetenschap. Het was niet alleen een heilige plek, maar hij functioneerde ook als windroos, een afspiegeling van de windrichtingen die voor navigatiedoeleinden werd gebruikt, lang voor het magnetisch kompas en naar een model dat honderden jaren lang door cartografen is gekopieerd: een cirkel die is verdeeld in vier, acht, zestien of tweeëndertig segmenten, uitwaaierend van een centraal punt. Op middeleeuwse kaarten werden de hoofdwindstreken afgebeeld als woedende gezichten die lucht uitbliezen – *‘Blow, winds, and crack your cheeks!’* zoals Lear uitriep op die door de wind ge-

teisterde heide – en op gedetailleerdere afbeeldingen zien we hoe sneeuw en ijs worden uitgestoten door Boreas, woeste zonnen door de donkergetinte Eurus en bloeiende bloemen door Zephyrus, terwijl ‘ongezonde’ winden een hagelbui van mensenschedels lozen.

Maar onder die iconografie school een praktisch instrument, in een vroege poging iets in kaart te brengen wat niet in kaart te brengen leek. ‘Een windroos beteugelt de lucht,’ schrijft Alexandra Harris in *Weatherland*. ‘Elke wind krijgt zijn eigen deel van het kompas toegewezen, wordt keurig benoemd met een veeltalige lijst van namen en blaast uit de mond van een gezwollen gezicht. De windroos lijkt op een astronomische klok en geeft de zeeman het geruststellende idee dat de lucht als een gesmeerd uurwerk loopt.’

De windrozen die tegenwoordig in gebruik zijn volgen diezelfde beheersbare logica en lijken meer op bedrijfsmatige grafieken dan op afbeeldingen van goden. De stuurse cherubijnengezichten en puffende wangen zijn verdwenen; in plaats daarvan worden de snelheid en richting van de wind gerepresenteerd door gecomputeriseerde staafjes in heldere, vriendelijke kleuren; de wisselende lengte daarvan komt overeen met de windfrequentie. Toch lijkt dat ontwerp in essentie nog altijd op waar ik nu aan de voet van de Acropolis tegen aankeek. De esthetiek is misschien veranderd, maar het idee blijft hetzelfde.

Ik heb mijn pelgrimstocht naar deze toren ondernomen om me te oriënteren, alsof dit het epicentrum is van waaruit ik mijn speurtocht begin. Hij blijkt echter in steigers te zijn verstrikt en de goden zijn weggestopt onder een klapperend groen weefsel; ik had de pech dat de Toren van de Winden gesloten was wegens restauratie. Op een

bord stond te lezen dat het antieke beeldhouwwerk was beschadigd, niet alleen door kogels van honderden jaren oorlog, maar ironisch genoeg ook door de wind zelf: Notus had zijn trekken grotendeels verloren onder invloed van de kool- en stikstofvervuiling die hem vanuit het zuiden in zijn gezicht was geblazen, terwijl Apeliotes afbrokkelde onder de klamme zuidoostenwind. Als de goden en de winden aan elkaar gelijkstonden leek de erbarmelijke conditie van de toren het product van een langgerekte zelfmoord.

Ik was er de hele stad voor doorgelopen en ging dus toch maar aan de voet zitten. Het was een hete dag in juni. Athene was verblindend en rumoerig, in de lucht boven het Parthenon hing een rozige smog, de spiegeltjes van passerende scooters weerkaatsten de duizelingwekkende zon. Toch stond er een zacht briesje en om te kijken uit welke richting het kwam haalde ik het kompas tevoorschijn dat ik had meegenomen. Het waaide uit het zuidoosten, het domein van Kaikias. Terwijl ik rondkeek, blij met de verkoelende lucht, wakkerde het briesje verder aan en veranderde in een noordenwind – Boreas – met als gevolg dat de donkere cipressen begonnen te schudden en een olijfbom eerst de ene en dan de andere kant van zijn bladeren toonde, groen en zilverachtig oplichtend. Toeristen knepen hun ogen samen tegen het opwaaiende stof. Gras en bloemen wierpen schaduwen uit. Daarna trad er weer een verandering in en kwam er vanuit het zuiden, het domein van Notus, een tegenwind opzetten. Deze was minder krachtig, maar wel gestaag; het gras boog de andere kant op en ik zag de rimpelende vacht van een zwerfkat die rondneusde in de struiken. Daarna begon het gaas rond de toren zelf in een doorlopende golfslag te rimpelen en te rollen, zo-

dat het bouwwerk een expressiviteit vertoonde die het nog niet eerder had gehad. Het onbezielde voorwerp kwam tot leven, anders kon je er niet tegen aankijken.

Ineens was alles van gedaante veranderd. Ik zag de winden niet in steen gebeiteld, zoals ik had verwacht, maar die opbollende sluier, fluctuerend op elke minieme kronkeling van de lucht, verbeeldde het aangezicht van de goden beter dan marmer ooit zou kunnen. Net als in de austromantie, waarin werd gekeken naar de patronen van de zaadjes die in het rond werden geblazen, of in de meteorologie, met zijn isotachen en isobaren, besepte ik de wind te kunnen zien. Ik hoefde hem alleen nog maar achterna te gaan.

De Meltemi, de Halny, de Sirocco, de Tramontana, de Levanter, de Košova, de Marin: er zijn tientallen winden in Europa met een naam, maar ik besloot er vier te volgen, als eerbetoon aan de spreekwoordelijke vier windrichtingen en de vier punten van het kompas. De Helm zou me meevoeren naar het noorden van Engeland, over de hoogste top van het Penninisch gebergte, de ruggengraat van het land. De Bora zou me vanuit Italië in zuidoostelijke richting langs de Adriatische kust leiden, door Slovenië en Kroatië, tussen de bergen en de zee. De Föhn zou me een slingerend pad doen volgen door Zwitserland en het piepkleine Liechtenstein, tot in het hart van de Alpen. En de Mistral in Zuid-Frankrijk zou me doen afdalen naar de Rhônevallei om ten slotte uit te komen bij de Middellandse Zee, de bron en het eindpunt van talloze andere winden. Deze vier onzichtbare pijlen wezen me de routes die

ik wilde volgen over de kaart, maar ik zou ook de Jugo, de Tramontana en de Bise ontmoeten, net als ontelbare briesjes die te klein waren om een naam te verdienen. Het volgen van de wind stond duidelijk gelijk aan het betreden van een onzeker pad: ik liet me leiden door iets wat ongekend en onbepaald was, door wat vermoed en half-verbeeld werd. Het najagen van het onzichtbare was in veel opzichten een kwestie van donquichotterie, het deed een beroep op mijn romantische zijde; ik bouwde niet zozeer luchtkastelen, als wel windkastelen.

Toch ging ik niet onvoorbereid op weg. Mijn uitrusting bestond uit een rugzak, een tent (ik kon niet nalaten een Zephyrus 2 te kiezen), een slaapzak, wandellaarzen en kleding voor elk type weer: mijn tochten zouden me door de regen en de mist leiden, door sneeuwstormen, regenbuien en zonneschijn. Ter bescherming van mijn hoofd pakte ik een waterproof zuidwester in die ik had aangeschaft op een Noorse veerboot en voor mijn lichaam een vest met fleecevoering bij wijze van windjack. Mijn smartphone voorzag me indien nodig van de laatste weersvoorspelling, maar de betrouwbaarste informatie zou ik ongetwijfeld krijgen van de mensen die ik ontmoette, die meer praktijkervaring hadden met de plaatselijke winden dan welke weerkaart ook en met wie ik wilde communiceren in welke gesproken of ongesproken taal ook. Ik nam een kompas mee, de opvolger van de windroos, en een lapje wol als provisorische windvaan. Ik had ook een apparaatje om de windsnelheid te meten: een zogeheten anemometer, afgeleid van 'Anemoi', zodat ik hem voor mezelf mijn 'god-meter' begon te noemen.

Mijn wandeltochten zouden me meenemen van een

eenzame berghut in het hoogland naar een pronkkamer met gebottelde lucht in een achterafstraatje van Triëst, van een huilende sneeuwstorm op een berg in de Balkan naar de kale troosteloosheid van de enige steppe in West-Europa. Het waren tochten tegen de woeste wind in, maar ook naar grillige landschappen en de mensen die ze bevolkten, en onvermijdelijk waren het ook tochten naar mijn binnenste. Zoals de antropoloog Tim Ingold schrijft leven we in een ‘wereld van weer’ en ons interne, mentale klimaat weerspiegelt vaak het klimaat daarbuiten. Het karakter van de diverse winden stemde me weleens vrolijk, maakte soms dat ik van gemoedsgesteldheid veranderde en kon me ook depressief of zelfs angstig maken. Uiteindelijk voerden deze tochten me verrassenderwijs mee in iets wat ik alleen maar animisme kan noemen (de herkomst van dat woord moge inmiddels duidelijk zijn): het idee dat de wereld een levend, ademend orgaan is.

Dat ik ging lopen was van essentieel belang voor die speurtocht, en voor dit boek. Om nog eens mijn toevlucht te nemen tot Ingold: het is geen toeval dat er naast het Engelse woord *wind*, als verwijzing naar de lucht die zich verplaatst, ook de uitdrukking *wind your way* bestaat: je verplaatsen op de wispelturige manier van de wind. Maar het belangrijkste is nog: alleen door te lopen kun je zijn hand in de rug voelen, of wankelen en je houvast verliezen als hij je op een heuveltop overvalt, of ook echt zijn holle gebulder in je oren horen als je stopt om op adem te komen.